

УДК 94 (477) «1991/2014»-058.232.6

Я. А. Федоренко**РОЗВИТОК ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ЗАГАЛЬНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

У статті характеризується розвиток системи освіти в українському селі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Основну увагу акцентовано на болючих проблемах, які спіткали сільські дитячі садки та загальноосвітні навчальні заклади після проголошення незалежності у 1991 році. Автор робить висновок, що ініційовані державою реформи початку 2000-х рр., спрямовані на оптимізацію закладів освіти, позитивних результатів не дали – кількість освітніх закладів обох ланок постійно зменшувалась, а їхня матеріальна база була значно гіршою порівняно з аналогічними установами у містах.

Ключові слова: українське село, реформа, сільська освіта, дитячий садок, школа.

Важливою складовою суспільно-політичного розвитку кожної країни завжди є рівень розвитку освіти. Тому не дивно, що сьогодні, одна із ключових реформ в Україні, котрі ознаменували новий політичний орієнтований на Європейський Союз курс, стала саме освітня реформа. Її метою, на думку, Міністра освіти Лілії Гриневич є побудова нової школи та забезпечення рівного доступу до якісної освіти по всій території України, особливо в сільській місцевості. Виконання цього завдання потребує узагальнення реформаторського досвіду в галузі реформування дошкільної та загальної обов'язкової середньої шкільної освіти кінця 1990-х рр. – початку ХХІ ст. Отже, обрана тема є актуальною та має суспільно-політичне та загальногуманітарне значення.

Шкільна освіта як складова ланка духовно-культурного розвитку українського соціуму стала темою досліджень науковців різних профілів. Зокрема, проблеми сільських загальноосвітніх і дошкільних закладів вивчали А. Стахневич, І. Лікарчук та Л. Шевченко тощо.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу залучених джерел, статистичних даних, здобутків історіографії дослідити розвиток закладів дошкільної та загальної шкільної освіти в українському селі в кінці ХХ – на початку ХХІ століття

Період незалежності нашої країни став періодом, протягом якого проявились всі болючі проблеми в галузі сільської освіти. Доказом даного твердження є статистичні дані, які свідчили про постійне зменшення кількості

освітніх закладів у сільській місцевості. Насамперед це стосувалося найнижчої ланки як соціалізації дитини, так і здобуття першооснов знань – дитячих дошкільних закладів.

Протягом тривалого періоду кошти на будівництво та ремонт об'єктів соціальної інфраструктури села виділялися вкрай мізерні, і в результаті – потужна колись мережа дошкільних освітніх закладів занепала. Протягом 1991 – 1996 рр. Кількість дошкільних закладів зменшилась з 12500 до 10900, тобто на 1600 одиниць. Загалом, до кінця 2011 р. було закрито 40 % дитячих садочків.

У щорічному розрізі це мало таку схему. Якщо на кінець 1990 р. у сільській місцевості України нараховувалось 11,2 тис. дитячих садків (615 тис. місць), то на кінець 2012 р. – 9,5 тис закладів (340 тис. місць). Найменша кількість дошкільних установ була зафіксована у 2005 році – 8,4 тис. одиниць (283 тис. місць). Відповідно до статистичної інформації, у них перебували: 551 тис. дітей у 1990 р., 19 тис. – у 2005 р., 313 тис. – у 2012 р. [1, 7].

Офіційно закриття більшості дитячих садків пов'язували із тим, що в минулому вони були власністю колишніх колгоспів. А відтоді, коли стали комунальними, на їх ремонт та забезпечення нормального функціонування у сільських органах місцевого самоврядування коштів постійно не вистачало. Крім того, демографічна ситуація кінця ХХ ст., наслідком якої стало зменшення природного приросту населення, обумовила закриття та перепрофілювання низки дошкільних навчальних закладів.

У деяких районах навіть було запроваджено практику створення однієї дошкільної дитячої установи на декілька сільських населених пунктів. Наприклад, єдину змішану групу ДНЗ «Світанок» відвідувало лише 15 малят із трьох сусідніх сіл Кам'янець-Подільського району Хмельницької області: Станіславівки, Яруги та Врублівців [2]. Та коли наприкінці першого десятиліття ХХІ ст. кількість дітей почала поступово збільшуватись, виявилось, що дитячих дошкільних установ у сільській місцевості катастрофічно бракує. У 2011 р. тільки 36 % сільських дітей відвідували дитячі садки [3, 434]. Тому досить звичною для селян стала практика, коли батьки записувалися в чергу до дитячого садочку мало не від народження малюка. Поширилися також і корупційні схеми: будь-яким способом сім'я прагнула знайти вільне місце в дошкільній установі.

Складною та двоякою також була й ситуація із сільськими школами. З одного боку, за роки незалежності в Україні сформувалася нова законодавчо-правова база для діяльності навчально-виховних закладів, основу якої становили положення Конституції України, Програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.), закон «Про освіту» та прийнятий 13 травня 1999 р. Закон України «Про загальну середню освіту», які проголосили базову середню освіту обов'язковою та безкоштовною для всіх дітей.

Прийняття низки нормативно-законодавчих актів мало на меті також підвищити якість сільської освіти. Тому з початку 1990-х рр. ХХ століття розширилася мережа сільських шкіл із поглибленим вивченням певних дисциплін. Уже в 1992 – 1993 навчальному році працювало 4,3 тис. шкіл, 179 гімназій, 130 ліцеїв, 5 коледжів, 11 авторських і 17 приватних шкіл. У них за спеціальними програмами навчалось понад 150 тис. учнів.

З іншого – на тлі цих позитивних зрушень відбулося різке скорочення навчальних закладів, внаслідок зменшення в українських селах дітей шкільного віку (упродовж 1991 – 1997 рр. в кількість загальноосвітніх шкіл скоротилася на 26 %). Згідно з даними Київського обласного управління освіти, тільки за 1996 – 1998 рр. лише на одній Київщині було закрито 6 шкіл [4, 95]. Причина – у 63 % селах області відбулося значне скорочення учнівського контингенту. За інформацією київського районного управління освіти, в 1995 р. у 2 із 46 сіл району не народилося жодної дитини (в 1998 р. таких сіл було вже вісім) [5]. Загалом, в 1997 – 2000 рр, у сільській місцевості кількість середніх навчальних закладів освіти зменшилася з 15200 до 15000, сільських професійно-технічних училищ – з 331 до 303 одиниць. У результаті на початок ХХІ століття понад 12 тис. дітей віком від 7 до 15 років та близько 20 тис. дітей старшої вікової групи у сільській місцевості взагалі не навчалися. Президент Л. Кучма, виступаючи на Всеукраїнських зборах селян у лютому 1999 р., оцінив цю ситуацію як «дикунство» [6].

Для того, щоб якимось зберегти частину освітніх установ, а також через нестачу приміщень для дитячих дошкільних закладів, в організації навчально-виховного процесу того часу почали все активніше застосовуватися нові підходи, зокрема поєднувалися дві освітні ланки – дошкільна та початкова. Наприклад, у селах Коломийського району Івано-Франківської області дитячі садки переносили у приміщення шкіл, а всі зобов'язання щодо функціонування такої установи брала на себе сільська рада [7]. Подібна практика діяла і в Київській області, де у селі Музичі з 1999 року почало діяти Музичанське навчально-виховне об'єднання «Загальноосвітня школа І–ІІ ступенів – дитячий садок» [8, 6].

З початком 2000-х рр. практика так званої оптимізації навчальних закладів активізувалась. Офіційно до кінця 2009 р. в державі діяв мораторій на закриття шкіл, і тому сільські загальноосвітні заклади (особливо ті, в яких навчалось до 10 учнів) не закривали, а «тимчасово призупиняли їхню діяльність». Навчатися школярам доводилося в сусідніх селах.

Такий стан справ приводив селян до паніки, оскільки широко розрекламована МОНУ програма «Шкільний автобус», яка мала забезпечити доставку дітей із віддалених сіл до шкіл у крупніших населених пунктах, у більшості випадків залишилася простою обіцянкою. Внаслідок постійного недофінансування, високої частки несправних та застарілих машин,

нерозвиненості дорожньо-транспортної мережі та відсутності доріг із твердим покриттям, 14 208 сільських школярів взагалі не були охоплені нею. Цим дітям доводилося щодня долати відстань в кілька кілометрів пішки або на велосипеді. Взимку ж через важкі кліматичні умови учні із віддалених сіл не мали можливості відвідувати освітні заклади та не засвоювали в повному обсязі шкільну програму.

Непоодинокими були випадки, коли влада намагалася приховати факт закриття якоїсь сільської школи. Наприклад, заступник міністра освіти і науки у 2007 р. Павло Полянський стверджував, що у Херсонській області того періоду не було закрито жодної школи і всі вони працюють. А в реальності у декількох малонаселених сільських пунктах Херсонщини діти молодшого і середнього шкільного віку були змушені добиратися до сусідніх навчальних закладів дві з половиною години через закриття місцевої початкової школи. Батьків представники влади просто поставили перед фактом: утримання школи – зайве витрачання державних грошей, оскільки, за законом, група менше 5 учнів класом не вважається.

За схожим сценарієм розгорталися події і на Полтавщині. В селі Харківцях першого вересня 2007-го р. можна було побачити таку картину: під дверима школи учні сиділи на портфелях і плакали разом із вчителями, бо попри протести батьків і громади, їхню школу закрили. Тоді переважив залізний аргумент районного управління освіти: вчити дітей тут не рентабельно. Батьки пікетували, скаржилися у міністерство, але марно. Школу в Харківцях на Полтавщині спершу реорганізували у початкову, згодом перший клас перестали набирати і фактично змусили батьків віддавати дітей у райцентр. Усі ці зміни начебто робилися зі згоди громади, а формально, на папері, шкільна установа в селі функціонувала [9].

Негативно вплинув на розвиток сільських шкіл і постійний брак коштів для їх фінансування, через що шкільна матеріально-технічна база безнадійно застаріла. Школи були поставлені перед необхідністю активізувати свою госпрозрахункову діяльність та розширювати мережу платних послуг. А це негативно вплинуло на укомплектування освітніх закладів. Якщо в міських поселеннях 87,1 % освітні заклади мали спеціалізовані кабінети з фізики, то на селі – 71,9 %, з хімії, відповідно, 81,9 і 53,0 %, з біології – 76,4 і 48,8 %, іноземної мови – 78,6 і 41,7 %, основ інформатики й обчислювальної техніки – 60,9 та 23,7 %.

Особливо повільно проходила комп'ютеризація сільських шкіл. На початок XXI ст. комп'ютерною технікою було оснащено лише чверть закладів освіти. У 2011 р. тільки 57,39 % сільських шкіл були підключені до мережі Інтернет, що негативно впливало на їхній рівень інформаційної оснащеності. На думку розробників програми розвитку ООН, в Україні комп'ютеризація та інформатизація шкіл повинні були знижувати вплив чинника «географічної

віддаленості», скорочувати «цифрову нерівність», долаючи відставання в навчанні школярів із сільських районів і малих міст [10].

Загальний стан освітніх установ також вимагав бажати кращого. За даними МОНУ, тільки 11089 сільських шкіл мали центральне опалення або власну котельню, водогін – 10791 (в т. ч. з гарячою водою – 5358); їдальню або буфет з гарячим харчуванням – 11612 (723 170 місць), спортзал – 8578, навчально-дослідні ділянки – 6139; підсобне господарство – 274 [331]. А тому непоодинокими були випадки, коли сільські діти навчалися навіть не в шкільних приміщеннях, через аварійний стан останніх. Наприклад, близько 100 школярів із села Лишнівка Маневицького району Волинської області вимушені були навчатися з 2001 р. в приміщенні колишньої колгоспної контори, оскільки їхня школа майже завалилася, а на проект побудови нового приміщення місцева адміністрація не могла виділити коштів. У той же час колгоспна контора була малопристосованою до навчання: коридори були настільки вузькими, що у них на перерві було важко розминутися, на фізкультуру діти бігали в сусідню колгоспну котельню, а приміщення їдальні було настільки малим, що учні могли там тільки стояти [12].

Таким чином, незважаючи на ініційовані державою освітні реформи початку 2000-х рр., спрямовані на оптимізацію закладів освіти, позитивних результатів не дали – кількість освітніх закладів обох ланок постійно зменшувалась, а їхня матеріальна база була значно гіршою порівняно з аналогічними установами у містах.

Список використаних джерел

1. Дошкільна освіта України за 2012 рік: стат. бюлетень / під ред. І. В. Качалової. Київ, 2013. 87 с.
2. Кушнір Д. Сонцестояння у Врублівцях // Край Кам'янецький. 2012. 3 липня. URL: <http://kray-kp.org.ua/?p=1627>.
3. Статистичний щорічник України за 2011 рік: стат. зб. / під ред. О. Г. Осауленка. – Київ: Август Трейд, 2012. 559 с.
4. Стахневич А. І. Динаміка змін у складі населення України за статтю (1991–2001 роки) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2002. Спец. вип. 1. С. 94–99.
5. Лікарчук І. Вчитись ніколи не пізно // Освіта, 1997. 29 жовтня – 5 листопада.
6. Кучма Л. Д. Селянство – першооснова нашого народу: виступ на Всеукраїнських зборах селян 9 лютого 1999 р. // Сільський час, 1999. 12 лютого.
7. Прикарпатське село має свій дитячий садочок // Paralleli, 2011. 15 серпня. URL: <http://paralleli.if.ua/news/14145.html>.
8. Шевченко Л. Духовний поступ суспільства в нових умовах [Текст] / Л. Шевченко // Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії / ред. П. П. Панченко [та ін.]. Київ: Либідь, 1997. С. 3–9.

9. Україні закривають сільські школи // Подробности Live. URL: <http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2009/09/06/627118.html>.
10. Україна: на шляху до соціального залучення: національна доповідь про людський розвиток // Програма розвитку ООН в Україні, 2011. URL: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644_NHDR_2011_Ukr.pdf.
11. Освіта України – 2011(1) // Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. URL: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/education-reform/informatsijno-analitichni-materiali-pro-diyalnist-ministerstva-osviti-i-nauki-molodi-ta-sportu-ukrajini-1/>.
12. У селі Волині діти навчаються в колишній колгоспній конторі // Волинь Post. URL: <http://www.volynpost.com/news/24532-u-seli-na-volyni-dity-vchatsia-u-kolyshnij-kolgospnij-kontori>.

References

1. Doshkilna osvita Ukrainy za 2012 rik: stat. biuletен / pid red. I.V.Kachalovoi. Kyiv, 2013. 87 p.
2. Kushnir D. Sontsestoiannia u Vrubilivtsiakh // Krai Kamianetskyi. 2012. 3 lystnia. URL: <http://krai-kp.org.ua/?p=1627>.
3. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2011 rik: stat. zb. / pid red. O. H. Osaulenka. – Kyiv: Avhust Treid, 2012. 559 p.
4. Stakhnevych A. I. Dynamika zmin u skladi naseleння Ukrainy za stattiю (1991–2001 roky) // Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky. 2002. Spets. Vyp. 1. P. 94–99.
5. Likarchuk I. Vchytys nikoly ne pizno // Osvita, 1997. 29 zhovtnia – 5 lystopada.
6. Kuchma L. D. Selianstvo – pershoosnova nashoho narodu: vystup na Vseukrainskykh zborakh selian 9 liutoho 1999 r. // Silskyi chas, 1999. 12 liutoho.
7. Prykarpatske selo maie svii dytiachyi sadochok // Paralleli, 2011. 15 serpnia. URL: <http://paralleli.if.ua/news/14145.html>.
8. Shevchenko L. Dukhovnyi postup suspilstva v novykh umovakh [Tekst] / L. Shevchenko // Ukraina: druha polovyna KhKh stolittia: Narysy istorii / red. P. P. Panchenko [ta in.]. Kyiv: Lybid, 1997. P. 3–9.
9. Ukraini zakryvaiut silski shkoly // Подробности Live. URL: <http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2009/09/06/627118.html>.
10. Ukraina: na shliakhu do sotsialnoho zaluchennia: natsionalna dopovid pro liudskyi rozvytok // Prohrama rozvytku OON v Ukraini, 2011. URL: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644_NHDR_2011_Ukr.pdf.
11. Osvita Ukrainy – 2011(1) // Ministerstvo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy. URL: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/education-reform/informatsijno-analitichni-materiali-pro-diyalnist-ministerstva-osviti-i-nauki-molodi-ta-sportu-ukrajini-1/>.
12. U seli Volyni dity navchaitusia v kolyshnii kolhospnii kontori // Volyn Post. URL: <http://www.volynpost.com/news/24532-u-seli-na-volyni-dity-vchatsia-u-kolyshnij-kolgospnij-kontori>

Стаття надійшла до редакції 09.04.2018 р.

Я. А. Федоренко

Развитие и проблемы функционирования учреждений дошкольного и общего школьного образования в украинском селе в конце XX – начале XXI века

В статье характеризуется развитие системы образования в украинском селе конца XX – начала XXI века. Основное внимание акцентировано на важных проблемах, которые постигли сельские детские сады и общеобразовательные учебные заведения после провозглашения независимости в 1991 году. Автор делает вывод, что инициированные государством реформы начала 2000-х гг., направленные на оптимизацию учебных заведений, положительных результатов не дали – количество образовательных учреждений обоих звеньев постоянно уменьшалась, а их материальная база была значительно хуже по сравнению с аналогичными в городах.

Ключевые слова: украинское село, реформа, сельское образование, детский сад, школа.

Ya. A. Fedorenko

Development and problems of functioning of preschool and school institutions in the Ukrainian village in the end of the XX – beginning of the XXI century

The article gives characteristics of the development of the educational system in the Ukrainian village in the end of the XX – beginning of the XXI century. Main attention is focused on the painful problems that rural nurseries and public schools were facing after the proclamation of the independence in 1991. The author arrives at the conclusion that the reforms initiated by the state in the beginning of 2000, aimed at the optimization of educational institutions, didn't have any positive results – the number of both branches of educational institutions was constantly decreasing and their financial basis was much worse in comparison with the same institutions in towns and cities.

Keywords: Ukrainian village, reform, rural education, nursery, school.